

*Beszámoló a Nations and Their Pasts: Representing the Past, Building the Future című ASEN-konferenciáról
(London School of Economics and Political Science, 2006.)*

LAJTAI L. LÁSZLÓ

A nemzet nemzetköziesítése és a múlt jelenvalósága

Az Association for the Study of Ethnicity and Nationalism (ASEN) szervezésében a London School of Economics-on (LSE) rendezett konferencia idén (2006. március 28–30-án) a nacionalizmus és a történelem/történetírás közötti szerteágazó kapcsolatrendszer feltérképezését tűzte ki célul. A *Nemzetek és múltjuk: a múlt bemutatása, a jövő építése* címet viselő, sorrendben immár tizenhatodik, éves ASEN-konferencia (melynek egész szervezését és lebonyolítását az LSE hallgatói vállalták önkéntesen magukra) sok szempontból emlékezetes szakmai összejövetelnek bizonyult. Hosszát és résztvevőinek számát tekintve mindenképpen. Az eredetileg kétnaposra tervezett szakmai konferencia az érdeklődők nagy számára való tekintettel ugyanis háromnaposra, sőt, ha a konferencia „nulladik napján” elhangzott 12. éves *Ernest Gellner Nationalism Lecture*-t¹ is számításba vesszük, akkor az eredetileg tervezett tartamának csaknem duplájára, három és félnaposra bővült. Tanulságos és mindenképpen megjegyzésre érdemes a konferencia (a tervezetthez képest tehát menet közben egy nappal még is toldott) időtartama és a konferencián előadni szándékozók részéről megnyilvánuló érdeklődés közötti anomália. Ez alatt mindenekelőtt azt az aránytalanságot értem, amely

¹ A paradigmateremtő nacionalizmuselméletet kidolgozó neves filozófus ugyanis 1962-től maga is a London School of Economics and Political Science filozófia- valamint logika- és tudományos módszertan-professzoraként tevékenykedett.

az első nap hat vezető társadalomtudósa által az LSE elegáns Old Theatre-ében tartott általános, vitaindítónak szánt előadásai, valamint a második és harmadik nap huszonhat, illetve tizenkilenc paneljének körülbelül kétszáz előadója által az egyetem szűkösebb szemináriumi termeiben prezentált előadásainak élvezhetősége és befogadhatósága között állt fenn. „Élvezhetőségi” és „befogadhatósági” deficiten mindenekelőtt természetesen nem szakmai és kvalitásbeli különbségeket értek elsősorban (bár az általam végighallgatott előadások között esetenként néha ilyenek is előfordultak), hanem főként a szokatlanul nagy volumenűre sikeredett tudományos eszmecsere szervezésének technikai feltételeiből óhatatlanul származó nehézségek okozta apróbb bosszúságokat. Hogy egyetlen példával éljek a lehetséges számtalan közül: kifejezetten zavart, hogy a *monstre* konferencia négy magyar (állampolgárságú illetve származású) előadója által tartott előadásokból a szervezők hármát ugyanazon nap azonos időszávján belülré (ami természetesen a legkevésbé sem lett volna baj), azonban három különböző panelba osztottak szét, így a téma iránt érdeklődők számára megnehezítették, illetve gyakorlatilag lehetetlenné tették, hogy a konferencián például a magyar nemzetépítés egyes problémáiról egynél több előadás teljes végighallgatásán túl kissé komplexebb képet nyerjenek.

A konferencia ugyanakkor számos tekintetben messzemenően célt ért. A sok előadó (pontos számukat valószínűleg a konferencia szervezői is maximum *post hoc* tudták csak teljes bizonyossággal megállapítani) öt kontinens tudományos közösségeit képviselte, ifjú doktorandusz hallgatóktól emeritus professzorokig. A konferencia első napjára időzített problémafelvető előadásokat összegző John Breuilly szavait – amelyeket Eric Hobsbawm már közel két évtizeddel ezelőtt hangoztatott – tehát mind a tematikai, mind a résztvevői sokszínűség látványosan visszaigazolta: a nemzeti kánon újkori európai kialakulása világméretű nemzetközi normává vált (és napjainkra ugyanez igaz a róla folyó tudományos közbeszéd szereplőire is).

A fentebb ismertetett körülmények miatt lehetetlen vállalkozásnak tűnik a konferencia egészéről akár csak az általánosságok szintjén mozgó *teljeskörű* értékelést, illetve áttekintő beszámolót nyújtani. Emiatt kénytelenek vagyunk a konkrét előadásélmények közül tallózva, azok közül is válogatva, szűk és önkényes szűréssel továbbított „információmorzsákkal” szolgálni. Maradjunk azonban egyelőre az előadások kronológiai rendjénél. A közismert nacionalizmuskutató, az etnoszimbolista irányzat

atyjának tekinthető Anthony D. Smith által vezetett ASEN, valamint a (részben szintén általa szerkesztett) *Nation and Nationalism* című szakmai folyóirat által szponzorált konferenciányitó, hagyományos Gellner-előadás meghívottja idén az oslói egyetem szociálantropológia tanszékének professzora, Thomas Hylland-Eriksen volt. A többek között az etnicitásról és nacionalizmusról már 1993-ban könyvet publikáló antropológus (akinek legújabb munkái a globalizáció antropológiai vetületeivel foglalkoznak) „Nemzetek és a kibertér [*cyberspace*]: Nacionalizmus és társadalmi kommunikáció” címmel tartott előadást. Gellner kultúr- és kommunikációelméleti origójú téziseiből kiindulva Hylland-Eriksen a rohamosan fejlődő tömegkommunikációs eszközök (lényegében a világháló nyújtotta, egyre bővülő kommunikációs lehetőségek) és a világméretű migrációs folyamatok következtében egyre inkább szaporodó multietnikus közösségek univerzális jelenséggé válása közötti kapcsolatokat elemezte. Előadása konkrét példái lényegében négy különböző diaszpóráközösség eltérő stratégiára épülő gyakorlatát kategorizálták. Különböző, az adott migráncsoportok által fenntartott honlapok összevetésével *államközpontú* (chilei), *menekült* (Srí Lanka-i tamil), *prenacionális* (kurd) és *multinacionális* (Hollandiában élő marokkóiak által gyakorolt) nacionalizmust különített el egymástól. Konklúziójában pedig azt tartotta fontosnak leszögezni, hogy a nacionalizmust alapvetően területiális jelenségeként értelmező gellneri modellt napjaink egyre inkább transznacionálissá és deterritorializálttá váló kulturális kereteihez illeszkedve érdemes a továbbiakban adaptálni.

A konferencia második napján került sor az izraeli nemzetépítést kutató és amerikai egyetemeken tanító Yael Zerubavel („Nemzeti emlékezés és a zsidó ókor újjáalkotása az újabb izraeli kultúrában” címet viselő előadására), illetve az Eric Hobsbawmmal több mint két évtizeddel ezelőtt fontos tanulmánykötetet publikáló, oxfordi emeritus professzor, Terence Ranger² előadására („Nemzet és történelem Dél-Afrikában”), aki annak idején saját maga is tevékeny részt vállalt a zimbabwei nemzeti mozgalomban. Mindkét előadás az Állam által egyre inkább felkarolt és propagált nacionalista és instrumentalista múltértelmezés jelenségére hívta fel a figyelmet. Amíg az izraeli példa sajátosságát az adja, hogy az izraeli nemzeti mozgalom jóval megelőzte az Izrael állam által

² Hobsbawm, Eric J. – Ranger, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press: Cambridge – London, 1983.

instrumentalizált hivatalos nemzeti történelem ókori alapokon nyugvó, napjainkban végbemenő kanonizálását, addig a zimbabwei Mugaberezsím irányítói által kimunkált megosztó, fekete-féher sémákban gondolkodó ún. „hazafias történelem” éles ellentétben áll a multikulturális, számos párhuzamos narratívára építő zambiai, illetve a helyi kulturális örökségre koncentráló dél-afrikai történetírással.

Ugyanezen a napon hangzott el a Cambridge-ben oktató David Brading hagyományosnak mondható előadása a mexikói nemzet(ál-alam-)épitésről („Az Állam történetének kimunkálása: Mexikó”), továbbá két másik, hevesebb polémiára ösztönző előadás is. Az oxfordi egyetemen újkori francia történelmet tanító Robert Guildea az európai alkotmány tavalyi francia elutasításának tényéből kiindulva igyekezett „*longue durée*” perspektívában rekonstruálni a francia nemzeti identitás krízishelyzetekben rendszeres szabályossággal felszínre törő „befelé fordulásának” kulturális mintázatát („Örök Franciaország: Válsághelyzet és nemzeti önértelmezés Franciaországban, 1870–2005”). A másik, még több kritikát kiváltó előadást pedig a Berliini Szabadegyetemen újkori történelmet oktató, az 1945 utáni japán és német múltfeldolgozást összehasonlító Sebastian Conrad tartotta („Felülkerekedés a múlt traumáján: Japán és Németország”). Guildea előadásában ugyanis túlságosan is a francia nemzeti identitás és múltértelmezés traumatizált és hiszterizált aspektusaira koncentrált, teljességgel figyelmen kívül hagyva olyan, általa (tegyük hozzá, nehezen indokolhatóan) elhanyagolt tényezőket, mint például a ‘45 utáni mindenkori francia politika szerepe a francia–német történelmi kibékülés és az európai integráció előmozdításában. Conrad kézenfekvőnek látszó (és sajnos nem is túlságosan problematizált) komparatív előadása viszont zavaróan aszimmetrikusra sikeredett, több szempontból is. Egyfelől az összevetés német fele legjobb esetben is csak a japán példa kibontásának kontúrjait vesztő háttereként (vagy még inkább illusztrációjaként) hatott, másfelől pedig az amúgy is minimálisra redukált közelmúltbeli német múltfeldolgozás kapcsán még utalás szintjén sem merült fel, hogy egészen az utóbbi évtized elejéig nem lehet „német” példáról beszélni, egyes számban legalábbis biztosan nem.

Szintén az első napon hangzott el a konferencia talán legátfogóbb beszámolója a manchesteri egyetem professzora, Stefan Berger előadásában, aki egy ötéves európai projekt („Múltreprezentációk: nemzeti történetírás Európában a 19. és 20. században”) vezetőjeként foglalta

össze a huszonkilenc ország hatvan történéstörténészét tömörítő, részben általa irányított kutatás körvonalazódó eredményeit („A nemzeti múlt ereje: nemzeti történetírás Európában a 19. és a 20. században” címmel). A projekt négy fő kutatási terepe az intézményesülés és professzionalizáció, a nemzeti történelmi narratívák konstrukciója, erodálódása és rekonstrukciója, a nemzeti történelmek viszonya a regionális, európai és világtörténetekhez, valamint a területi átfedések és vitatott határvidékek szerepe a nemzeti történetírásokban. Berger előadása mindenekelőtt a különböző európai nemzeti narratívák intézményes, tematikus, valamint mélyre nyúló időbeli és mentális beágyazottsága terén mutatkozó hasonlóságaira fektette a hangsúlyt, kiemelve mindazonáltal három olyan 19. századi transznacionális mesternarratívát, melyek jóllehet megkérdőrejtették a nemzeti történetírások megkérdőjelezését, hosszútávon azonban maguk is nacionalizálódtak, illetve etnicizálódtak (vallásfelekezeti, osztály- és fajelméleti kihívások). A közelmúltbeli fejlemények kapcsán emelte ki Berger a hatvanas évektől kezdve a nemzeti történetírással kapcsolatos európai gondolkodás kritikussabbá válását, a holokauszt kutatás felélénkülését a nyolcvanas évek óta, a renacionalizálódó múltértelmezés előtérbe kerülését főként 1989 után, valamint a nacionalizmus kutatásokban is érvényre jutó *gender* szempontok egyre növekvő szerepét. Konklúzióként egyfelől kétségeinek adott hangot egy transznacionális történeti narratíva közeljövőben várható megvalósíthatóságát illetően, másfelől komoly veszélyként értékelte a nemzeti identitás nemzeti történetírássá transzformálását. Hangsúlyosan felhívta továbbá a figyelmet azokra a feszültségekre is, melyek a tudományosságra való törekvés igénye és a historiográfiai nacionalizmus gyakorlata között állnak fenn.

A fentebb már röviden hivatkozott John Breuilly aznapi záró megjegyzései jól összegezték a nyitónap átfogónak szánt előadásaiban többé-kevésbé körvonalazódó általános tanulságokat. Breuilly röviden kitért egyfelől Reinhart Koselleck nyomán a 18. század második felében a múlt-, a jelen- és a jövőszemlélet terén az európai civilizációban végbement alapvető változások és a nemzeti történetírás kialakulása közötti összefüggésekre. Hangsúlyozta másfelől a nacionalizmus tömegessé válása kapcsán, hogy annak elterjedéséhez a Nemzet – mint globális és esszencialista intellektuális értelmezési keret – történészek, írók, költők és egyéb entellektüelek, művészek általi kidolgozása önmagában még nem elegendő, államilag intézményesített mechanizmusok létrehozása és hatékony működtetése nélkül, melyek a fix területtel rendelkező

nemzetállam által fenntartott tömegoktatás és tömegkommunikációs csatornák tevékeny és permanens (át)nevelőtevékenységét feltételezik. A nemzetközi normává vált nemzeti kánon konkrét konfigurációi sokszínűek, egy változatos, két szélső pont között feszülő skálán helyezhetők el – emelte ki Breuilly –, melynek spektruma a nemzet mint vonatkoztatási keret minimumától egészen a Nemzetet központi narratív formává tevő maximumig terjedhet.

A konferencia második és harmadik napja, ahogy arra fentebb már több ízben utaltunk, a maga hihetetlen szélességű kínálatával egyszerre nyújtott túl sokat és túl keveset. Egyfelől a konferencián előadott anyagok szerkesztett változataiból nyilván többkötetes sorozat lenne szerkeszthető. Másfelől viszont a hipotetikus kötet ideális szerkesztője kivételével nincs olyan résztvevő, aki akár csak megközelítően teljes képpel távozhatott volna a konferenciáról. Emiatt természetesen valószínűleg a legszélsőségesebb állítások fogalmazhatók meg az általános színvonal tekintetében, annak függvényében, hogy az egyes résztvevőknek (saját előadási paneljük másik két előadójának kötelező végighallgatásán túl) éppen milyen előadásokra volt szerencséje (vagy olykor szerencsétlensége) beülni. A sajátjaimról szólva leszögezhető egyfelől, hogy a napi aktualitásokhoz kapcsolódó előadások erősen felülreprezentáltak voltak. Ez egyrészt érthető és természetes is (már Marc Bloch szerint is minden történelmi vizsgálódásnak a jelen problémáiból kell kiindulnia). Másrészt viszont – hozzátenném, hogy ezt részben nyilván saját szakmai elfoglaltságomnak és „szemellenzömnek” köszönhetően konstataciónak – az elhangzott előadások egy része sokszor felszínes megállapításokig jutott csak, néhol erős faktuális tévedéseket is tartalmazva. Saját érdeklődési körömből adódóan és „regionális kíváncsiságtól” is hajtva igyekeztem a tágabb értelemben vett közép- és kelet-európai témájú előadásokat végigkísérni, ahol egyfelől a posztsovjet térséggel kapcsolatos témák felülreprezentáltsága volt szembeötlő (különös tekintettel Ukrajnára), másfelől a történészek „rovására” leginkább politológiai, szociológiai, antropológiai és nyelvészeti irányultságú beszámolókat hallhattam. Az inter- és transzdiszciplinaritás javára legyen mondván, hogy nagy részük nagyon hasznos és érdekfeszítő volt, ellenben némelyikük kifejezetten célt is tévesztett néha, gondolok itt arra a fiatal angol antropológusra, aki az Erdéllyel kapcsolatos 19. századi román történetírás és nacionalizmus viszonyát boncolgatva (tehát *par excellence* történelmi kérdéstről beszélve) számos ténybeli tévedéssel is „gazdagította” a hallgatóságot (a dákoromán elmélet kidolgozását

az orthodox egyháznak tulajdonította, s a négy bevett erdélyi vallásfelekezet felsorolása közben a nem differenciált katolikusokon kívül még a baptistákat sikerült „megtalálnia” a jegyzetei lapozgatása közben).

Összességében mégis elmondható, hogy különösen hasznos és tanulságos szakmai összejövetelen vehetett részt március végén Londonban az a körülbelül kétszáz főnyi nacionalizmuskutató, aki a világ minden sarkából, a legkülönböző intézményes háttérrel és képzettséggel a háta mögött kívánta a nacionalizmuskutatás egyre szélesedő nemzetközi mezőnyében közkincsé tenni kutatási tapasztalatainak eredményét. Emellett számos beszélgetésre, eszme- és információcserére is kiváló lehetőséget biztosított ez a bő három nap, melynek során több londoni kiadó standján tucatnyi témába vágó monográfia, tanulmánykötet és szakfolyóirat gazdag kínálatából lehetett válogatni (illetve az utóbbiakra előfizetni). A konferencia résztvevőinek ráadásul a konferencia nyitónapjának ebédszünetében az Old Theatre-ben egyben tisztújító éves közgyűlését is megtartó ASEN vezetőjeként Anthony D. Smith felajánlotta a *Nation and Nationalism*ben való megjelenés lehetőségét. John Breuilly pedig a harmadik nap végpontjaként elhangzó rövid konferenciazáró beszédében sugárzó arccal hangoztathatta, hogy amíg huszonöt-harminc évvel ezelőtt még a nacionalizmus jelenségének és történetének vizsgálata is jószerével kisebbség tudományos kuriózumnak számított, és tíz-tizenöt éve valószínűleg még inkább közneveltség tárgya lett volna egy hasonló konferencia megszervezésének gondolata, addig mára kollektív empirikus tapasztalattá vált a kérdés globális kutatása és az iránta mutatkozó érdeklődés ténye. Ennél meggyőzőbb és objektívebb értékelést a konferencia *raison d'être*-jét illetően, azt hiszem, kívánni sem lehetne.